

DIGITALNA PISMENOST DJECE U CRNOJ GORI: SOCIOLOŠKI OSVRT NA PROMJENE POSLIJE PANDEMIJE COVID-19¹

Anđela Jelić Čvorović^{2*}, Lidija Vujačić^{3**}

Univerzitet Crne Gore Filozofski fakultet, Nikšić, Crna Gora

Sažetak

Pandemija COVID-19 ubrzala je digitalizaciju obrazovanja u Crnoj Gori, ali je istovremeno ogolila duboke društvene i regionalne nejednakosti. Cilj ovog rada je da, na osnovu sekundarne analize podataka MONSTAT-a, UNICEF-a, OECD-a i OEBS-a, sagleda promjene u digitalnoj pismenosti i obrazovnim ishodima djece u postpandemijskom periodu. Rezultati pokazuju da je iako je pristup internetu u domaćinstvima porastao sa 74,3% (2019) na 84,5% (2024), jaz između urbanih i ruralnih sredina ostaje značajan. Podaci PISA testiranja iz 2022. godine potvrđuju pad funkcionalne pismenosti, dok ankete UNICEF-a i Ipsos-a ukazuju na pad motivacije i osjećaj izolovanosti kod učenika. Istraživanje OEBS-a dodatno pokazuje nizak nivo kritičkog razumijevanja medijskih sadržaja kod djece. Sve ovo potvrđuje da digitalna infrastruktura nije dovoljan uslov za jednak pristup obrazovanju. U radu se zaključuje da buduće obrazovne politike moraju kombinovati tehnološke, pedagoške i psihosocijalne intervencije kako bi se obezbijedila inkluzivna i održiva digitalna budućnost.

Cljučne riječi: digitalna pismenost, pandemija COVID-19, obrazovne nejednakosti, digitalni jaz, teorija kulturnog kapitala

Uvod

U savremenom društvu, digitalna pismenost postaje jedna od ključnih kompetencija za socijalizaciju, obrazovni razvoj i buduću profesionalnu integraciju djece. Razvoj digitalnih tehnologija temeljno mijenja načine na koje djeca komuniciraju, uče i pristupaju znanju, uvodeći nove obrasce socijalne interakcije i kulturne razmje-

¹ Autor za korespondenciju: jandjela123@gmail.com

Rad citirati kao: Jelić Čvorović, A., Vujačić (2025). Digitalna pismenost djece u Crnoj Gori: sociološki osvrt na promjene poslije pandemije COVID-19. *Godišnjak za sociologiju* 21(35), 55–68.

^{2*} <https://orcid.org/0009-0001-4751-1137>

^{3**} <https://orcid.org/0009-0009-0019-4937>

ne. Digitalni resursi, obrazovne platforme i onlajn (*eng. online*) komunikacija postali su neodvojiv dio svakodnevnog života mladih generacija, a sposobnost korišćenja savremenih tehnologija uslovljava njihove školske ishode i kasnije životne šanse.

Pandemija COVID-19 predstavljala je prekretnicu u obrazovnim sistemima širom svijeta, dramatično ubrzavši procese digitalizacije nastave. Prelazak na onlajn oblike obrazovanja u kratkom roku omogućio je nastavak školovanja, ali je istovremeno otkrio i produbio već postojeće društvene nejednakosti. U Crnoj Gori, kao i u brojnim drugim zemljama, razlike u pristupu internetu i digitalnim uređajima između djece iz urbanih i ruralnih sredina postale su posebno vidljive (UNICEF Crna Gora, 2021). Sociološki pristupi obrazovanju ističu da pristup digitalnim resursima nije samo tehničko pitanje, već je duboko povezano sa društvenom strukturom i kulturnim kapitalom porodice (Bourdieu, 1986; Selwyn, 2021). Istraživanja pokazuju da nejednakosti u digitalnoj pismenosti odražavaju i pojačavaju šire socijalne razlike – djeca koja posjeduju potrebne resurse i podršku lakše usvajaju nove vještine, dok su ona iz marginalizovanih grupa u većem riziku od obrazovne i društvene isključenosti (Livingstone & Helsper, 2018; Kuhn et al., 2023). Većina djece danas pripada generaciji tzv. „digitalnih domorodaca“ (Prensky, 2001), koji su od najranijeg uzrasta okruženi digitalnim tehnologijama. Ipak, čak i unutar te generacije postoje značajne razlike u nivou digitalne pismenosti, uslovljene socioekonomskim statusom, mjestom stanovanja i obrazovnim resursima dostupnim u porodici.

U tom kontekstu, predmet ovog istraživanja jeste analiza promjena u digitalnoj pismenosti djece u Crnoj Gori nakon pandemije COVID-19, sa posebnim osvrtom na društvene i regionalne nejednakosti. Cilj istraživanja jeste da se, kroz sociološku analizu dostupnih podataka, prikaže kako je pandemija uticala na razvoj digitalne pismenosti, koje su ključne prepreke za njen ravnomjeran razvoj i kakve dugoročne implikacije to ima za obrazovne i socijalne jednakosti u društvu.

Teorijski i pojmovni okvir

U savremenom društvu digitalna pismenost se sve više prepoznaje kao sastavni dio opšte pismenosti i preduslov za punu obrazovnu i društvenu uključenost. Ona podrazumijeva znanja, vještine i stavove koji omogućavaju funkcionalno, bezbjedno i kritičko korišćenje digitalnih tehnologija (Martin, 2018). U literaturi se ovaj pojam javlja u više različitih tumačenja: od Lanhama, koji je naglašavao njenu multimedijalnu prirodu, do Glister-a, koji je digitalnu pismenost definisao kao „sposobnost razumevanja i korišćenja informacija dostupnih preko računara“ (prema Bawden, 2001). Ovo shvatanje kasnije je prošireno, pa se danas digitalna pismenost sve češće povezuje sa kritičkim promišljanjem, etičkom odgovornošću i aktivnošću u digitalnom okruženju (Lapat, 2017).

Posebno tokom pandemije COVID-19, pojam digitalne pismenosti postao je ključan u obrazovanju. Prelazak na različite oblike učenja na daljinu otkrio je ne samo značaj tehnoloških kompetencija, već i važnost jasnog definisanja pojmova koji se često koriste kao sinonimi. „onlajn obrazovanje“ odnosi se na sve oblike

nastave koji se realizuju putem interneta, „onlajn nastava“ konkretno označava prenošenje školskih sadržaja u digitalnoj formi, dok se „onlajn učenje“ više fokusira na učničke aktivnosti u digitalnom okruženju. Kako navode Blaschke i Bedenlier (2020), „onlajn učenje“ obuhvata obrazovanje koje zadovoljava individualne potrebe učenika i omogućava učenje i u situacijama kada nastavnik i učenik nisu fizički na istoj lokaciji. Koncept „*Digitalne škole*“, kao što ističe Selwyn (2021), obuhvata sveobuhvatne napore da se digitalni alati integrišu u formalne obrazovne sisteme, od nastavnih programa do nastavničkih kompetencija.

Sa sociološkog stanovišta, digitalna pismenost ne može se razumjeti izolovano od društvenog konteksta. Burdijeov koncept kulturnog kapitala (Bourdieu, 1986) omogućava dublje razumijevanje ovih procesa: djeca iz porodica sa većim kulturnim i ekonomskim kapitalom imaju bolje uslove za razvoj digitalnih kompetencija, dok oni iz socijalno ranjivih grupa često zaostaju, što dovodi do reprodukcije nejednakosti. U tom smislu, savremeni autori poput Kuhn et al. (2023) i Heeks (2022) naglašavaju da se „digitalni jaz“ više ne odnosi samo na tehnički pristup internetu ili uređajima, već i na sposobnost kritičke i kreativne upotrebe digitalnih resursa. Razlike između urbanih i ruralnih područja, kao i između različitih socioekonomskih slojeva, i dalje ostaju jedan od ključnih izazova u procesima digitalizacije obrazovanja (Taylor, 2024).

Pandemija je ubrzala digitalnu transformaciju obrazovanja, ali je istovremeno pokazala da većina zemalja, pa i Crna Gora, nije bila u potpunosti spremna za sistemski prelazak na učenje na daljinu. UNICEF Crna Gora (2021) i Svjetska banka (2020) upozoravaju da su djeca koja nisu imala stabilan internet, adekvatne uređaje ili podršku iz porodice bila u značajno nepovoljnijem položaju. Upravo u tom kontekstu, digitalna pismenost postaje ne samo obrazovna kompetencija već i preduslov za socijalnu jednakost.

Metodologija

Istraživanje predstavljeno u ovom radu zasniva se na sekundarnoj analizi podataka, pri čemu su korišćeni zvanični, javno dostupni statistički i analitički izvori. Takav pristup odabran je s obzirom na ograničenja terenskog rada i potrebu za sveobuhvatnim uvidom u fenomen digitalne pismenosti djece u Crnoj Gori tokom i nakon pandemije COVID-19. Metodološki okvir ovog rada podrazumijeva kvantitativnu analizu dostupnih podataka, kao i kritičko tumačenje rezultata u svjetlu relevantnih socioloških teorija i prethodnih istraživanja.

U istraživanje su uključeni sljedeći primarni izvori:

- Godišnje ankete Zavoda za statistiku Crne Gore (MONSTAT) – Upotreba informaciono-komunikacionih tehnologija (IKT) u domaćinstvima (za period od 2019. do 2024. godine).

Pored nacionalnih izvora, korišćeni su i podaci iz sljedećih relevantnih tematskih i međunarodnih istraživanja:

- UNICEF Crna Gora i IPSOS – Ankete o iskustvima sa onlajn nastavom (2020, 2021), sa fokusom na motivaciju učenika i podršku roditelja.
- OEBS i DeFacto – Medijska pismenost – djeca, roditelji i mediji u Crnoj Gori (2022/2023).
- OECD/ETF (European Training Foundation) – regionalni pregled *Economic Convergence Scoreboard for the Western Balkans* (2025), koji sadrži komparativne indikatore za zemlje regiona.
- Ispitni centar Crne Gore i OECD – PISA testiranja (2012, 2015, 2018, 2022), sa fokusom na obrazovna postignuća i socioekonomske razlike među učenicima.

Analiza je sprovedena u više koraka. U prvoj fazi izvršena je obrada i sistematizacija kvantitativnih podataka MONSTAT-a o upotrebi IKT u domaćinstvima, sa fokusom na period 2019–2024. godine. Ispitivani su sljedeći indikatori: učestalost korišćenja interneta (korišćenje u poslednja tri mjeseca), tipovi uređaja za pristup internetu (računar, pametni telefon, tablet), vrsta internet konekcije (fiksna ili mobilna), razlike u dostupnosti u zavisnosti od nivoa prihoda domaćinstva, razlike između urbanih i ruralnih područja, demografske razlike (pol i starosne grupe).

U drugoj fazi sprovedena je sadržajna analiza relevantnih istraživanja (UNICEF, OEBS, OECD, PISA), pri čemu su kao ključni indikatori izdvojeni:

- samoprocjena digitalnih vještina učenika,
- broj sati provedenih u onlajn okruženju,
- pad motivacije za učenje,
- stavovi roditelja o kvalitetu onlajn nastave,
- preporuke međunarodnih organizacija za prevazilaženje obrazovnih nejednakosti.

U ovom radu kao krovni termin koristi se *onlajn nastava*, dok se izrazi poput *učenje na daljinu*, *onlajn obrazovanje* i *digitalna škola* tretiraju kao varijante koje opisuju istu pojavu u različitim kontekstima.

Kritičko tumačenje ovih podataka vršeno je u okviru sociološkog pristupa obrazovanju, uz korišćenje koncepata kulturnog kapitala (Bourdieu, 1986), digitalne uključenosti, kao i novijih analiza nejednakosti u digitalnom dobu (Piketi, 2015; Heeks, 2022; Taylor, 2024).

Rezultati istraživanja

Kriterijum izbora rezultata koji su analizirani u ovom radu zasnivao se na dostupnosti podataka koji omogućavaju uvezivanje tehničkih aspekata digitalne nejednakosti (podaci MONSTAT-a o pristupu internetu i uređajima) sa iskustvima aktera obrazovnog procesa (UNICEF Crna Gora i IPSOS – stavovi roditelja, OEBS i DeFacto – medijska pismenost djece i roditelja, OECD/ETF – komparativni regionalni podaci, PISA – obrazovni ishodi). Na taj način, iako svako istraživanje ima svoja ograničenja (npr. MONSTAT ne ispituje stavove, UNICEF Crna Gora i IPSOS ne

razlikuje raspodelu po regionu ili prihodu), njihovo kombinovanje omogućava da se dobije sveobuhvatnija slika i prepoznaju implikacije za obrazovnu politiku.

Upotreba interneta u domaćinstvima Crne Gore: teritorijalne, ekonomske i demografske razlike (2019–2024)

Podaci MONSTAT-a (2019–2024) pokazuju jasan trend porasta internet pristupa u domaćinstvima u Crnoj Gori – sa 74,3% u 2019. godini na 84,5% u 2024. godini. Međutim, ovaj rast nije ravnomjeran niti jednako dostupan svim društvenim grupama. Najupečatljiviji je tzv. „pandemijski skok“ u 2020. godini, kada je naglo širenje onlajn nastave uslovalo da i oni koji su ranije mogli funkcionisati bez interneta sada budu primorani da ga uvedu. Internet je tako ušao u domaćinstva kao nužno sredstvo, a ne kao izbor, čime je pandemija postala svojevrsna prekretnica digitalizacije. Ipak, sociološki posmatrano, ovaj proces nije izbrisao već postojeće nejednakosti. Razlike između urbanih i ruralnih područja ostale su uporne: dok je u 2019. godini čak 80% urbanih domaćinstava imalo internet, u ruralnim područjima taj procenat je iznosio tek 62,8% (v. Tabelu 1).

Tabela 1. Upotreba IKT u domaćinstvima u Crnoj Gori (nalaz u %)

Godina	Domaćinstva sa internetom	Urbana	Ruralna	Najniži prihod –do 300 eura	Najviši prihod –preko 600 eura	Prosječno korišćenje interneta prema starosti i polu (lica koja su koristila internet u posljednja 3 mjeseca)			
						Žene	Muškarci	Mladi (16-24 godine)	Stariji (65-74 godine)
2019	74,3	80,0	62,8	41,8	97,0	88,5	87,4	99,6	72,8
2020	80,3	84,9	70,9	46,2	98,0	88,9	89,2	100,0	72,6
2021	80,8	85,4	71,3	53,0	98,6	93,2	87,7	99,7	68,9
2022	81,0	85,6	71,6	-	-	86,7	86,2	100,0	71,4
2023	81,3	85,9	71,9	-	-	90,1	90,1	100,0	71,1
2024	84,5	87,6	78,2	-	-	91,6	90,0	100,0	81,5

Izvor: (MONSTAT, *Upotreba informaciono-komunikacionih tehnologija u domaćinstvima i od strane pojedinaca (2019–2024)*, obrada autorke)

Do 2024. godine jaz je smanjen (87,6% na 78,2%), ali on i dalje ostaje značajan pokazatelj nejednakosti u pristupu. Za djecu iz sela, internet nije samo tehnički resurs već i simbol granica njihove obrazovne mobilnosti – granica koja često određuje da li će moći da prate nastavu, pripremaju se za ispite ili uopšte ravnopravno učestvuju u školskom procesu. Slična slika se uočava i kada se analiziraju ekonomske razlike. U 2019. godini domaćinstva sa najnižim prihodima (do 300€ mjesečno) imala su internet u svega 41,8% slučajeva, dok je u domaćinstvima sa najvišim prihodima (preko 600€) on bio zastupljen gotovo u potpunosti (97%). Nažalost, za period nakon 2020. godine zvanična statistika ne sadrži uporedive podatke prema prihodima, što ostavlja prazninu u analizi i onemogućava da se ukaže da li je pandemija ubrzala ili ublažila ekonomski uslovljen digitalni jaz. Ovaj podatak snažno

potvrđuje Burdijeov koncept kulturnog kapitala – pristup digitalnim resursima nije samo pitanje tehničke opremljenosti, već odraz društvene strukture, ekonomskih mogućnosti i obrazovnih navika porodice. Što se tiče rodni razlika, one u Crnoj Gori praktično ne postoje. I žene i muškarci u približno istom procentu koriste internet (91,6% naspram 90% u 2024. godini), što pokazuje da je digitalni prostor postao ravnopravno dostupan u pogledu pola. Sa druge strane, generacijski jaz ostaje jedan od najupornijih: mladi od 16 do 24 godine su gotovo potpuno digitalno uključeni (99–100%), dok stariji (65–74 godine) bilježe postepen, ali ograničen rast (sa 72,8% u 2019. na 81,5% u 2024). Upravo ovaj jaz najbolje oslikava tezu koju ističe Prenski o „digitalnim domorocima“ i „digitalnim imigrantima“ – dok mladi tehnologiju doživljavaju kao prirodni jezik, starije generacije ulaze u nju kao u tuđi svijet, često s osjećajem otpora i nedovoljne sigurnosti (Prensky, 2001).

Piketi (2015) ukazuje da su sve moderne nejednakosti, pa i one u domenu digitalnog, duboko ukorijenjene u raspodjeli ekonomskog kapitala i u nasljeđivanju socijalnih prednosti. Ako siromašne porodice nemaju uslove da djeci obezbijede internet i uređaje, onda digitalni jaz nije samo tehnološki, već i klasni jaz – koji se vremenom reprodukuje kroz obrazovne šanse i socijalnu mobilnost. Upravo je pandemija ogolila ovu vezu: internet je postao preduslov učešća u obrazovanju, a oni koji su bili isključeni digitalno, bili su isključeni i iz procesa obrazovanja.

Stavovi roditelja o onlajn nastavi tokom pandemije (UNICEF Crna Gora i IPSOS)

Dok podaci MONSTAT-a jasno pokazuju razlike u digitalnom pristupu između urbanih i ruralnih područja, kao i između različitih prihodnih grupa, ova analiza ne pruža uvijek precizan uvid u to kako ti faktori utiču na svakodnevna iskustva učenika i njihovih porodica. Upravo zato je bilo neophodno uključiti i druge izvore, poput istraživanja UNICEF Crna Gora i IPSOS-a, koji su ispitali stavove roditelja u cijeloj Crnoj Gori, bez diferencijacije po prihodima ili mjestu stanovanja. Iako ovaj pristup ne omogućava da se direktno povuku paralele između siromaštva, ruralnosti i obrazovnih ishoda, on pruža važan uvid u percepcije i izazove sa kojima su se porodice suočavale tokom pandemije. Na taj način, kvantitativni podaci o nejednakom pristupu digitalnim resursima predstavljaju osnovu za razumijevanje širih socioloških implikacija koje se mogu prepoznati u nalazima o stavovima roditelja.

Istraživanje koje su sproveli UNICEF Crna Gora i IPSOS (2020) na reprezentativnom uzorku od 1.037 roditelja iz 23 opštine u Crnoj Gori (67% gradskih i 33% seoskih sredina), pruža dragocjen uvid u to kako su porodice doživjele uvođenje nastave na daljinu tokom pandemije COVID-19. Uzorkom su obuhvaćena domaćinstva djece različitih uzrasta (34% učenici nižih razreda osnovne škole, 25% viših razreda, 41% srednjoškolci), kao i roditelji različitog obrazovanja (6% osnovno, 54% srednje, 40% više i visoko). Rezultati pokazuju da 58% roditelja ima negativan stav o učenju na daljinu, dok je 38% izrazilo pozitivno mišljenje. Kao glavne razloge negativnog stava, roditelji navode: gubitak motivacije i radnih navika kod djece (72%), gubitak kontakta sa vršnjacima (57%), niži kvalitet nastave u odnosu na tradicional-

nu (53%), nedostatak organizovanosti u sistemu (45%), kao i nemogućnost roditelja da pomognu kao nastavnici (38%).

Posebno značajan nalaz odnosi se na djecu iz socijalno ugroženih sredina, RE (Romsko-egipćanske) populacije i djecu sa smetnjama u razvoju. Roditelji iz ovih grupa izvještavali su da njihova djeca često nijesu imala internet, računar ili televizor, zbog čega nisu mogla redovno pratiti nastavu. Neki roditelji su navodili da su djecu morali slati kod rođaka ili komšija koji imaju uređaje i internet priključak. Podaci iz kasnijih evaluacija programa Digitalna škola potvrđuju ove nejednakosti: 13% učenika nije imalo računar kod kuće, dok je čak 49% moralo dijeliti uređaj sa drugim članovima porodice. Ovi podaci ukazuju da je digitalni jaz više od puke tehnološke razlike: on je duboko ukorijenjen u socijalnu i kulturnu strukturu društva. Ipak, skoro 40% roditelja naglasilo je pozitivne strane nastave na daljinu: osjećaj bezbjednosti, brzu adaptaciju nastavnika i jaču komunikaciju sa školama. Čak 80% roditelja bilo je zadovoljno podrškom koju su škola i nastavnici pružili njihovoj djeci u ovom periodu. Ovi nalazi pokazuju dvostruki karakter iskustva nastave na daljinu: sa jedne strane, ona je pomogla u očuvanju kontinuiteta obrazovanja i zdravlja, ali sa druge strane je produbila socijalne i digitalne nejednakosti, što je direktno uticalo na motivaciju, radne navike i obrazovne aspiracije djece (UNICEF Crna Gora & IPSOS, 2021).

Medijska pismenost djece i roditelja u Crnoj Gori (OEBS i DeFacto, 2022/2023)

Istraživanje sprovedeno na uzorku od 1050 roditelja i 675 djece uzrasta 9–17 godina u 17 crnogorskih opština (CAPI tehnika, anketiranje licem u lice, avgust–novembar 2022) pokazalo je da, iako gotovo sva domaćinstva posjeduju digitalne uređaje, način njihove upotrebe i dalje odražava duboke socijalne i generacijske razlike. Prema nalazima, 99,2% domaćinstava ima TV, 96,9% smartfon, 85,9% računar/laptop, 75,5% radio, dok 52,5% ima tablet, a 35,2% konzolu za video-igrice. Ovi podaci ukazuju na to da je infrastrukturna baza u velikoj mjeri obezbijedena, ali da pitanje digitalne pismenosti prevazilazi puku tehničku dostupnost. Uočene su i značajne generacijske razlike u svakodnevnoj upotrebi medija: 60,6% roditelja svakodnevno gleda TV, dok to čini samo 43,9% djece. Nasuprot tome, djeca u znatno većem procentu koriste digitalne izvore – 53,6% njih svakodnevno koristi *YouTube*, dok to čini tek 32,4% roditelja. Sličan obrazac važi i za *Instagram* (42,2% djece naspram 31,6% roditelja). Sa druge strane, roditelji više koriste *Facebook* (43,4%) u odnosu na djecu (24,3%), kao i onlajn portale (roditelji 37,2%, djeca 9,6%). Ovi podaci upućuju na to da su generacije djece u Crnoj Gori manje vezane za tradicionalne medije (TV, radio), a više za mobilni telefon i digitalne platforme. Djeca radnim danima prosječno provedu 4 sata na telefonu, 2,5 sata ispred TV-a, 2 sata za kompjuterom, i 0,5 sati uz video-igrice, što ukupno iznosi do 9 sati dnevno uz ekranske uređaje (vikendom i više).

Posebno zabrinjavaju nalazi o kritičkoj medijskoj pismenosti. Dok je 82,2% roditelja čulo za pojam „lažne vijesti“, čak 17,3% njih nije, što je iznenađujuće visok procenat. Još problematičnija je situacija kod djece: skoro svaki treći učenik nije ni

čuo za pojam *fake news* (lažne vijesti). Štaviše, 17,9% djece vjeruje da su sve informacije koje dobiju putem televizije tačne, a 12,1% smatra da su sve informacije sa društvenih mreža tačne. Ovi nalazi ukazuju da je dječija publika posebno ranjiva na manipulacije, jer ne posjeduje dovoljan kapacitet da kritički procjenjuje sadržaje (OEBS, De Facto, 2022).

Obrazovni ishodi u Crnoj Gori kroz PISA cikluse (2012–2022)

Rezultati PISA testiranja predstavljaju jedan od najrelevantnijih pokazatelja obrazovnih ishoda u međunarodnom kontekstu, a za Crnu Goru oni otkrivaju dugoročne slabosti i nove izazove nastale u periodu pandemije COVID-19.

U oblasti matematike, učenici su 2012. godine postigli u prosjeku 410 bodova, što je do 2018. godine poraslo na 430 bodova. Međutim, u 2022. godini zabilježen je pad na 406 bodova – ispod polaznih vrijednosti iz 2012. godine. Sličan trend vidljiv je i u oblasti čitanja, gdje je uočen rast od 422 (2012) do 427 (2015), a zatim pad na 405 (2022). U oblasti nauke, napredak je bio umeren (sa 410 bodova 2012. na 415 u 2018), da bi 2022. godine rezultat pao na 403. Ovi podaci pokazuju da je najveći napredak bio u periodu prije pandemije, dok je 2022. došlo do dramatičnog pada ispod polaznih vrijednosti. Još više zabrinjava analiza po nivoima postignuća. Dok je procenat najuspješnijih učenika (nivoi 5 i 6) ostao gotovo nepromijenjen (od –0,1 do –0,4 p. p.), procenat najslabijih (ispod nivoa 2) značajno je porastao – u rasponu od +2,9 do +9,6 procentnih poena (v. Tabelu 2). To ukazuje da pandemija nije uniformno pogodila sve učenike, već je najjače pogodila one koji su i prije krize bili u riziku od obrazovne marginalizacije.

Tabela 2 Obrazovni ishodi nakon pandemije (PISA 2022)

Domen	2012	2015	2018	2022	OECD prosjeck
Matematika	410	418	430	406	472
Čitanje	422	427	421	405	476
Nauka	410	411	415	403	485

Izvor: Ispitni centar Crne Gore (2023). rezultati PISA testiranja 2022; OECD (2012, 2015, 2018, 2022).

PISA podaci takođe naglašavaju snažnu povezanost između socioekonomskog statusa i obrazovnih ishoda. Učenici iz domaćinstava sa višim socioekonomskim statusom imali su u prosjeku 67 bodova više iz matematike u odnosu na učenike iz najugroženijih porodica. Ovaj jaz ilustruje strukturnu uslovljenost obrazovnih šansi i potvrđuje Burdijeov koncept kulturnog kapitala (Bourdieu, 1986): djeca iz „bogatijih“ kulturnih i obrazovnih okruženja imaju više resursa da kapitalizuju digitalne i obrazovne mogućnosti. Ipak, važno je naglasiti da je oko 14% učenika iz nepovoljnog statusa ušlo u grupu najuspješnijih – što ukazuje na fenomen akademske otpornosti. Ovi učenici predstavljaju izuzetak koji potvrđuje pravilo: uprkos strukturnim

ograničenjima, pojedinačni faktori (podrška nastavnika, porodični angažman, lična motivacija) mogu nadomjestiti nedostatke u resursima.

Pandemija COVID-19 dodatno je naglasila slabosti sistema i pogoršala rezultate. Prema PISA COVID modulu, 49% učenika u Crnoj Gori nije išlo u školu više od tri mjeseca (OECD prosjek 51%). Istovremeno, 33% učenika nije imalo osobu koja bi im pomogla oko školskih zadataka (OECD 24%), što pokazuje koliko je nedostatak porodične podrške povećao rizik od neuspjeha. Što se tiče digitalnih rješenja, samo 42% učenika u Crnoj Gori imalo je svakodnevne online časove (OECD 51%), a tek 21% ostvarivalo je svakodnevni kontakt sa školom radi emocionalne podrške (OECD 13%). Ovi podaci pokazuju da je crnogorski sistem bio ispod OECD prosjeka u ključnim aspektima organizacije nastave na daljinu. Iako je 60% učenika izjavilo da je steklo nove digitalne vještine – u skladu sa OECD prosjekom – nivo samopouzdanja u njihovu upotrebu bio je znatno niži (57% u Crnoj Gori u odnosu na 77% u OECD). To znači da digitalni jaz nije samo pitanje tehničkog pristupa, već i pitanje sposobnosti da se tehnologija koristi na produktivan i samostalan način

Kombinacija pada postignuća, širenja socioekonomskih nejednakosti i ograničenih efekata digitalnih rješenja jasno pokazuje da je pandemija djelovala kao katalizator već postojećih slabosti crnogorskog obrazovnog sistema. PISA rezultati služe kao snažan podsjetnik da digitalizacija, iako neophodna, nije dovoljna ako nije praćena podrškom unutar porodica, školskog sistema i šireg društvenog konteksta.

OECD – regionalni podaci o digitalnoj pismenosti

Regionalni i međunarodni izvori dodatno osvetljavaju fenomen digitalne pismenosti u Crnoj Gori u postpandemijskom periodu. Prema OECD (2025), procenat stanovništva u Crnoj Gori uzrasta od 16 do 74 godine koji posjeduju „osnovne ili više digitalne vještine“ iznosio je 49,6% u 2021/2023. godini. Ovaj pokazatelj svrstava Crnu Goru iznad regionalnog prosjeka za Zapadni Balkan, koji iznosi $\approx 33,8\%$, ali ipak ispod prosjeka Evropske unije od 54,7%. To znači da približno svaki drugi građanin Crne Gore nema dovoljno digitalnih kompetencija za aktivno učešće u savremenom obrazovanju i društvu znanja. Razlika između urbanih i ruralnih područja u razvoju digitalnih vještina i dalje je izražena. Dok mladi uzrasta 16–24 godine u Crnoj Gori premašuju regionalne prosjeke u pogledu digitalne kompetentnosti, starije generacije i stanovnici sjevernih i manje razvijenih opština znatno zaostaju. Ovaj podatak se uklapa u trend koji je uočen i u nacionalnim istraživanjima (MONSTAT, 2024), gdje je konstatovano da približno 15% domaćinstava još uvijek nema pristup internetu, najčešće upravo u ruralnim i socijalno osjetljivim sredinama. Podaci OECD-a potvrđuju da je digitalna pismenost više od puke tehničke dostupnosti uređaja i interneta. Naime, institucionalni odgovori u Crnoj Gori, poput uspostavljanja nacionalne platforme „*Digitalna škola*“ (2020), kao i usvajanja Strategije digitalizacije obrazovanja (2022–2027), pokazuju da postoji politička volja da se razvijaju digitalne kompetencije i infrastruktura. Ipak, praktični izazovi ostaju značajni: istraživanje UNICEF Crna Gora iz 2021. pokazalo je da čak 13% učenika nije imalo nikakav pristup računaru kod kuće, dok je 49% moralo da dijeli jedan uređaj sa drugim čla-

novima domaćinstva (UNICEF Crna Gora i IPSOS, 2021). To ukazuje da formalna dostupnost interneta nije garancija jednakih obrazovnih mogućnosti.

Dodatno, UNICEF je u saradnji sa Ministarstvom prosvjete organizovao specijalizovane obuke za nastavnike u sjevernim opštinama Crne Gore (npr. Microsoft 365), upravo kako bi se smanjio jaz u nastavničkim digitalnim kompetencijama (UNICEF Crna Gora, 2021). Čak i nakon obuka, podaci pokazuju da 30% nastavnika nije imalo računar u učionici, a da je većina (76%) koristila sopstvene uređaje u nastavi. To dodatno potvrđuje da je digitalna transformacija obrazovanja neodvojiva od socioekonomskog faktora i regionalnog razvoja.

Zaključno, unapređenje digitalne pismenosti u Crnoj Gori mora se posmatrati kao kombinovani proces tehnološkog, obrazovnog i socijalnog razvoja. Iako je približno polovina populacije stekla osnovne digitalne vještine, naponi obrazovne politike moraju biti usmjereni ka preostaloj polovini – kako bi se smanjile regionalne i socijalne nejednakosti, te obezbijedio ravnopravan pristup digitalnom društvu (OECD, 2023; UNICEF Crna Gora, 2021).

Diskusija

Nalazi predstavljenih istraživanja pokazuju da je digitalna pismenost djece u Crnoj Gori složen fenomen, koji se ne može svesti samo na infrastrukturne pokazatelje. Podaci MONSTAT-a (2019–2024) ukazuju na značajan porast internet-pokrivenosti domaćinstava – sa 74,3% na 84,5%. Međutim, iako ovaj trend govori o tehničkom napretku, ostaje evidentna jasna podjela između urbanih i ruralnih područja, kao i između domaćinstava sa nižim i višim prihodima. Ovi podaci sami po sebi ne objašnjavaju kako i u kojoj mjeri djeca koriste internet u obrazovne svrhe, već tek upućuju na potencijalne nejednakosti koje se produbljuju u digitalnom okruženju.

Tu prazninu popunjavaju podaci UNICEF Crna Gora i IPSOS-a (2020/2021), koji su pokazali da se formalni pristup internetu nije nužno preveo u kvalitetno obrazovno iskustvo. Više od 60% roditelja izrazilo je nezadovoljstvo nastavom na daljinu, naglašavajući pad motivacije kod djece, slabiju socijalizaciju i tehničke barijere. Podaci su posebno alarmantni za osjetljive grupe – djecu iz RE populacije, siromašnih porodica i djecu sa smetnjama u razvoju – koja su, uprkos postojanju formalnih programa kao što je *Uči doma* (onlajn platforma za učenje na daljinu, realizovana putem TV kanala, interneta i digitalnih aplikacija), ostala u „digitalnoj sjenci“.

Dalje, istraživanje OEBS-a i DeFacto-a (2022) otkrilo je novi sloj problema – nedovoljan nivo medijske i digitalne pismenosti. Iako gotovo sva domaćinstva posjeduju TV (99%), pametni telefon (97%) i kompjuter (86%), sama upotreba ovih uređaja ne garantuje razvoj kritičkog mišljenja. Činjenica da 30% djece nikada nije čulo za pojam „lažne vijesti“ i da značajan broj njih vjeruje da su sve informacije sa društvenih mreža istinite, pokazuje da obrazovni sistem nije adekvatno integrisao digitalnu i medijsku pismenost u nastavne programe. Slično upozoravaju Livingstone i Helsper (2018), da su digitalne vještine preduslov onlajn otpornosti i da njihovo odsustvo povećava ranjivost djece na rizike u digitalnom okruženju.

Rezultati PISA testiranja (2022) predstavljaju najkonkretniji dokaz da digitalna transformacija školstva nije dovoljno ublažila obrazovne gubitke tokom pandemije. Učenici iz Crne Gore postigli su rezultate znatno ispod OECD prosjeka (matematika 406, čitanje 405, nauka 403 bodova), a više od polovine njih nije dostiglo funkcionalni nivo pismenosti. Ovi podaci, kada se dovedu u vezu sa nalazima UNICEF-a i OEBS-a, jasno pokazuju da su strukturne nejednakosti u pristupu digitalnim resursima i nedovoljna medijska pismenost imale direktan negativan uticaj na konačne obrazovne ishode. Posebno zabrinjava podatak da učenici iz povoljnijih socioekonomskih sredina imaju u prosjeku 67 bodova više iz matematike od svojih vršnjaka iz manje povoljnih uslova, što potvrđuje značaj klasnog položaja u reprodukciji obrazovnih nejednakosti (Bourdieu, 1986). Uzimajući sve ove podatke zajedno, može se zaključiti da je digitalna pismenost u Crnoj Gori tokom i nakon pandemije bila više socijalni nego tehnički problem. Dok je država uspjela da poveća dostupnost interneta i pokrene platforme poput *Digitalne škole*, ključni izazovi ostali su u domenu motivacije učenika, podrške nastavnika, medijske kompetentnosti i porodičnog okruženja. Ujedno, rezultati upućuju na potrebu da digitalizacija obrazovanja u Crnoj Gori bude praćena sistemskim mjerama za smanjenje socijalnih nejednakosti, razvoj kritičkog mišljenja i podršku nastavnicima.

Zaključak

Pandemija COVID-19 nije predstavljala samo zdravstvenu krizu, već je otkrila i duboke socijalne i obrazovne pukotine u crnogorskom društvu. Analiza podataka MONSTAT-a, UNICEF-a, OECD-a i OEBS-a pokazuje da je digitalna pismenost u postpandemijskom periodu postala jedan od ključnih faktora društvene uključenosti, ali i izvor novih nejednakosti. Dok je tehnički pristup internetu i digitalnim uređajima značajno unaprijeđen (84,5% domaćinstava imalo je internet u 2024), podaci PISA testiranja iz iste godine otkrivaju pad funkcionalne pismenosti, pri čemu više od polovine učenika nije dostiglo minimalne standarde u matematici, čitanju i nauci. Kako isiče Selvin (Selwyn, 2021) digitalna infrastruktura sama po sebi nije dovoljna – ona mora biti praćena pedagoškom, psihološkom i kulturnom podrškom što podržava i nalaze ovog istraživanja. Djeca iz ruralnih sredina, socijalno ugroženih porodica i RE populacije bila su najteže pogođena digitalnim jazom. Njihovi roditelji, često sa ograničenim kulturnim kapitalom (u Burdijeovom smislu), nisu mogli da obezbijede adekvatnu podršku u procesu učenja. Ovo je u skladu sa tvrdnjama (Kuhn et al. 2023) da digitalni jaz danas obuhvata više od puke tehničke dostupnosti, uključujući i pitanje kritičke i kreativne upotrebe digitalnih resursa. Istraživanja UNICEF Crna Gora i IPSOS-a pokazala su da je više od 70% roditelja ukazivalo na pad motivacije i radnih navika djece, dok je svaki treći učenik u PISA modulu COVID-19 navodio da nije imao osobu koja bi mu pomogla u savladavanju gradiva. Ovi nalazi potvrđuju da obrazovni ishodi nisu pitanje individualnih sposobnosti, već odraz strukturnih društvenih razlika.

Crna Gora je u proteklom periodu preduzela važne korake ka digitalizaciji obrazovanja: kroz inicijative *Uči doma* i *Digitalna škola* postavljeni su temelji za na-

cionalnu onlajn platformu, dok je Strategija digitalizacije obrazovanja (2022–2027) definisala ciljeve razvoja digitalnih kompetencija, infrastrukture i nastavničkih kapaciteta (Mnistarstvo prosvjete, nauke i inovacija Crne Gore, 2025). Ipak, izvještaji ukazuju da još uvijek 13% učenika nema pristup računaru kod kuće, da nastavnici u značajnoj mjeri koriste sopstvene uređaje, a da su razlike između sjevera i juga zemlje vidljive u skoro svim parametrima. Buduća istraživanja moraju dublje proučavati dugoročni uticaj digitalne nejednakosti na obrazovne aspiracije, motivaciju i socijalnu mobilnost djece. Poželjno je kombinovati kvantitativne podatke sa kvalitativnim uviđajima iz terenskih studija, kako bi se razumijela konkretna iskustva djece, roditelja i nastavnika. Samo tako će biti moguće identifikovati stvarne mehanizme podrške i rizike isključenosti.

Da bi sistemski odgovor bio efikasan, neophodno je: 1) infrastrukturno jačanje – ravnomjerna dostupnost interneta i digitalnih uređaja u svim regionima; 2) pedagoška podrška – kontinuirana edukacija nastavnika za rad u digitalnim okruženjima; 3) psihosocijalna podrška – uključivanje programa mentalnog zdravlja i motivacije u školske politike; 4) saradnja sa zajednicom – uključivanje lokalnih samouprava, NVO sektora i roditelja u kreiranje i praćenje obrazovnih politika; 5) razvoj medijske pismenosti – sistemsko uključivanje kritičkog razmišljanja i bezbjednog korišćenja digitalnih sadržaja u nastavne planove, počev od nižih razreda.

Zaključno, budućnost obrazovnog sistema Crne Gore neće se mjeriti brojem digitalnih uređaja, već sposobnošću da ujednači obrazovne šanse i obezbijedi da svako dijete, bez obzira na mjesto stanovanja ili socioekonomski status, ima jednaku priliku za učenje i razvoj. Samo integrisanim pristupom, koji obuhvata tehnološke, socijalne i kulturne dimenzije, moguće je prevazići postojeće podjele i izgraditi otporniji i pravedniji obrazovni sistem.

Reference

- Bawden, D. (2001). Progress in documentation: Information and digital literacies: A review of concepts. *Journal of Documentation*, 57(2), 218–259. <https://doi.org/10.1108/EUM0000000007083>.
- Blaschke, L. M., & Bedenlier, S. (2020). Online Learning. In G.W. Noblit (Ed.) *Oxford Research Encyclopedia of Education*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190264093.013.674>.
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In J. Richardson (Ed.), *Handbook of theory and research for the sociology of education* (pp. 241–258). Westport, CT: Greenwood Press.
- Heeks, R. (2022). Digital inequality beyond the digital divide: Conceptualizing adverse digital incorporation in the global South. *Information Technology for Development*, 28(4), 688–704. <https://doi.org/10.1080/02681102.2021.1977734>
- Ispitni centar Crne Gore. (2023). *PISA 2022 – Rezultati Crne Gore*. Podgorica: Ispitni centar Crne Gore.

- Kuhn, C., Khoo, S. M., Czerniewicz, L., Lilley, W., Bute, S., Crean, A., ... & MacKenzie, A. (2023). Understanding digital inequality: A theoretical kaleidoscope. In P. Jandric, A. MacKenzie & J. Knox (Eds.), *Constructing postdigital research: Method and emancipation* (pp. 333–373). Cham: Springer Nature.
- Lapat, G. (2017). Digitalna pismenost pripadnika romske etničke skupine. *Andragoški glasnik*, 21(1–2), 49–57.
- Livingstone, S., & Helsper, E. J. (2018). Balancing opportunities and risks in teenagers' use of the internet: The role of digital skills in enabling online resilience. *New Media & Society*, 20(4), 1037–1055. <https://doi.org/10.1177/1461444816688457>
- Martin, A. (2018). Literacies for the digital age: Preview of Part I. In A. Martin & D. Madigan (Eds.) *Digital literacy for learning* (pp. 3–25). London: Facet Publishing.
- Ministarstvo prosvjete, nauke i inovacija Crne Gore. (2025). *Strategija za digitalizaciju obrazovnog sistema 2022–2027*. <https://www.gov.me/dokumenta/038614ce-395b-411b-ad40>.
- Ministarstvo prosvjete Crne Gore. (2021). *Izveštaj o radu i stanju u upravnim oblastima iz nadležnosti Ministarstva prosvjete u 2020. godini*. Podgorica: Ministarstvo prosvjete Crne Gore.
- MONSTAT. (2020). *Upotreba informaciono – komunikacionih tehnologija u domaćinstvima i kod pojedinaca u Crnoj Gori 2020*. Podgorica: MONSTAT.
- MONSTAT. (2021). *Upotreba inoformaciono – komunikacionih tehnologija u domaćinstvima i kod pojedinaca u Crnoj Gori 2021*. Podgorica: MONSTAT.
- MONSTAT. (2022). *Upotreba informaciono – komunikacionih tehnologija u domaćinstvima i kod pojedinaca u Crnoj Gori 2022*. Podgorica: MONSTAT.
- MONSTAT. (2024). *Upotreba informaciono – komunikacionih tehnologija u domaćinstvima i kod pojedinaca u Crnoj Gori 2024*. Podgorica: MONSTAT.
- OECD. (2023). *OECD digital education outlook 2023: Towards an effective digital education ecosystem*. Paris: OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/c74f03de-en>.
- OECD. (2025). *Economic Convergence Scoreboard for the Western Balkans 2025*. Paris: OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/bc0babf3-en>
- OEBS & DeFacto. (2022). *Medijska pismenost - Djeca, roditelji i mediji u Crnoj Gori*. Podgorica: OEBS.
- Petrović, D. (2014). *Društenost u doba interneta*. Beograd: Fabrika knjiga.
- Piketi, T. (2015). *Kapital u XXI veku* (K. Bojanović, prev.). Novi Sad: Akademski ključ.
- Prensky, M. (2001). Digital Natives, Digital Immigrants. *On the Horizon*, 9(5), 1–6. MCB University Press.
- Selwyn, N. (2021). *Should Robots Replace Teachers? AI and the Future of Education*. Cambridge: Polity Press.
- Taylor, K. (2024). *The digital divide: What it is, and what's being done to close it*. Investopedia. <https://www.investopedia.com/the-digital-divide-5116352>
- UNICEF (2021). *Uticaj pandemije COVID-19 na djecu u Crnoj Gori*. Podgorica UNICEF Crna Gora.
- UNICEF i IPSOS (2021). *Uticaj pandemije COVID-19 na mentalno zdravlje djece i adolescenata u Crnoj Gori*. Podgorica: UNICEF Crna Gora.

UNICEF Crna Gora & IPSOS (2021). *Istraživanje sa roditeljima o školi tokom pandemije COVID-19*. Podgorica: UNICEF Crna Gora.

World bank (2020). *How countries are using edtech* (including online learning, radio, television, texting) to support access to remote learning during the COVID-19 pandemic. <https://www.worldbank.org/en/topic/edutech/brief/how-countries-are-using-edtech-to-support-remote-learning-during-the-covid-19-pandemic>.

DIGITAL LITERACY OF CHILDREN IN MONTENEGRO: A SOCIOLOGICAL PERSPECTIVE ON CHANGES AFTER THE COVID-19 PANDEMIC

Anđela Jelić Čvorović, Lidija Vujačić

University of Montenegro, Faculty of Philosophy, Podgorica, Montenegro

Abstract

The COVID-19 pandemic accelerated the digitalization of education in Montenegro but simultaneously exposed deep social and regional inequalities. The aim of this paper is to analyze, through secondary data from MONSTAT, UNICEF Montenegro, OECD, and OSCE, the changes in children's digital literacy and educational outcomes in the post-pandemic period. Findings show that although household Internet access increased from 74.3% (2019) to 84.5% (2024), the gap between urban and rural areas remains significant. The 2022 PISA results confirm a decline in functional literacy, while UNICEF & Ipsos surveys highlight students' loss of motivation and feelings of isolation. The OSCE study further reveals low levels of critical understanding of media content among children. Generally, this indicates that digital infrastructure alone is insufficient to ensure equal access to education. The paper concludes that future educational policies in Montenegro must integrate technological, pedagogical, and psychosocial interventions to secure an inclusive and sustainable digital future.

Keywords: digital literacy, COVID-19 pandemic, educational inequalities, digital divide, cultural capital theory

RECEIVED: 10.07.2025.

REVISION RECEIVED: 24.09.2025.

ACCEPTED: 26.09.2025.

jandjela123@gmail.com
lidijav@ucg.ac.me